

Доц. др Јован Ј. Алексић*

Катедра за историју

Филозофски факултет Универзитета у Приштини

са привременим седиштем у Косовској Митровици

ИДЕЈА ДЕКОНСТРУКЦИЈЕ И САВРЕМЕНА ИСТОРИОГРАФИЈА¹

Апстракт: Постмодернистичка идеја деконструкције наметнула је савременој историографији озбиљне теоријско–методолошке изазове. Став да основи знања о минулој стварности нису историјски извори и утврђене историјске чињенице, већ апоричне знаковне, језичке и наративне конструкције, доводио је у питање смисао научног проучавања прошлости. Деконструкционисти су деконструисали појам објективности, одбацили идеал трагања за истином и уместо тога промовисали систем својеврсног креативног хаоса. И поред тога што је највећи број историчара остао веран принципима класичног историјског метода, последице деконструкцијског приступа историји остале су видљиве. Расправе о њиховим утицајима и мерама присутне су у научној јавности последњих неколико деценија.

Кључне речи: постмодернизам, деконструкција, историографија, теорија историје, историјска методологија.

*

Постмодерна и постмодернизам спадају у ред појмова око којих се последњих шездесет година интензивно „ломе копља“ у интелектуалним круговима широм света. Шта је уопште постмодерна и како се она може дефинисати? Каква је њена улога у историјском развоју човечанства? Да ли ми данас живимо у постмодерном добу? Иако наведена питања на први поглед могу звучати једноставно, она захтевају комплексне одговоре.

Постмодерна није сасвим скорашњи термин. Први пут се јавља 1870. године у Енглеској и везан је за критику француског импресионизма у сликарству. Израз „постмодерни човек“ користио је немачки филозоф Рудолф Панвиц као парафразу за Ничеовог „натчовека“. Појам „postmodernismo“

* jovan.aleksic@pr.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0454-3817>

¹ Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-34/2026-03/200184).

употребљавао се као ознака за период развоја шпанске књижевности између „модернизма“ („modernism“) и „ултрамодернизма“ („ultramodernismo“). Британски историчар Арнолд Тојнби говорио је да се постмодернизам односи на фазу западноевропске културе која почиње 1875. године са процесом преобликовања национално–државне политике у политику глобалне интеракције. Термин „постмодерна“ постао је популаран крајем педесетих година XX века у америчкој књижевној критици, да би се током наредних деценија проширио и на многе друге делатности.²

Појам постмодерне у савремену филозофију, историографију и друштвену теорију увео је француски филозоф и социолог Жан–Франсоа Лиотар (1924–1998). Постмодернизам, као филозофску концепцију, интелектуални став или друштвено–културни дискурс, Лиотар је формулисао као сумњу у „велике приповести“ („метанарације“), какве су просветитељска наратија о еманципацији човечанства, идеалистичка наратија о телеологији духа и историјска наратија о херменаутици смисла. Оспоравао је мисао о људском бићу као аутономном и разумном. Сваку индивидуу сматрао је производом културе, а друштво конструкцијом, у којој не постоји независан приступ стварности, односно историјској реалности, већ да се на њу искључиво гледа кроз визуру културе. Зато, између осталог, није веровао у могућност досезања објективног сазнања, већ само у појединачне наративе који се могу тумачити на различите начине. Локално је стављао испред универзалног и негирао становишта о постојању јединственог, свеобухватног референтног система који би нудио поуздане критеријуме за решавање спорова између различитих интерпретација прошле и садашње стварности. Уместо метанаратива, Лиотар је нудио микронаративе, који су посебни и привремени.³

Наведени Лиотарови ставови представљају опште место свих (потоњих) постмодернистичких праваца чија је основна карактеристика неверовање у рационалност, истину и знање. Постмодернисти су своја становишта градили на „гносеолошком скептицизму“, који негира могућност разликовања (минуле) стварности од привида и илузије. Корифеји постмодернистичког мишљења неговали су „култ“ непрегледности, фрагментације и неодређености. Одбацивали су идеје о природном континуитету историјског тока; уместо

² Више о томе видети у: *Modernism/Postmodernism* (ed. Peter Brooker), London 1992; Pauline Marie Rosenau, *Post-Modernism and the Social Sciences: Insights, Inroads, and Intrusions*, Princeton 1991; Hassan Ihab, „The Culture of Postmodernism“, *Theory, Culture and Society*, 2 (3)/1985, 119–131; Чарлс Џенкс, *Шта је постмодернизам?*, Лозница 2016; Stephen Hicks, *Explaining Postmodernism – Scepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, Roscoe, Illinois 2011; Frederik Džejmson, *Postmodernizam: Logika kulture kasnog kapitalizma*, Podgorica 2016; Frederik Džejmson, *Postmodernizam i potrošačko društvo*, Beograd 2019.

³ Више о томе видети у: Jean-François Lyotard, *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Zagreb 2005.

континуитета промовисали су дисконтинуитет, а уместо принципа каузалности – начело контигентности. Писане историјске изворе посматрали су као било које друге текстове (дакле, исто као бајке или басне); али истовремено и као извориште свих (по њима неоправданих) полагања права на ауторитет интерпретације прошлости. Људску повесницу доживљавали су као бескрајно, узалудно кретање по ходницима прошлости, у којима не постоји могућност долажења до аутентичних и веродостојних сазнања. Залагали су се за корениту проблематизацију устаљених и прихваћених историјских наратива: да се поново разматрају „ствари“ које су, према њиховим становиштима, биле изван домаћаја историчара. Неговали су схватање да историографија сама по себи нема природну „бит“, већ да се ради о нечему што је подложно перманентној редифиницији. У фокус својих интересовања смештали су текст и језик; примењивали су методе књижевне анализе на феномене који не спадају у домен књижевности; преиспитивали су базичне појмове реалности и представљања; супротстављали се класичном историјском методу. Сматрали су да истинске објективности нема, нити је може бити, и да је аутентична примена научног метода немогућа.⁴ Њихови циљеви могу се свести на следеће: заменити бесконачно стварање значења акумулацијом знања; одбацити свако позивање на истинитост које се заснива на (постмодернистички) одбаченим сталним особинама човека; порећи постојање рационалне и делотворне улоге самосталног појединца; решити се ауторитативних метаисторијских схема историје.⁵

Један од путева којим је постмодернизам упловио у историографију крајем седамдесетих година XX века тицао се питања језика и значења. Постмодернисти су, наиме, веровали да сваки скуп језичких знакова може производити различите врсте значења, односно да су сама значења непостојана, па је зато практично немогуће успоставити трајне истине изван језика. Језик, за постмодернисте, није неутралан, већ почива на претпоставкама и противречностима; то је „независна сила“ у константном покрету, чиме се онемогућава стабилизација значења. Језик, тако, добија значење не у свом односу са спољним светом, већ се значење производи кроз процес односа и веза унутар самог језика. Читаоцима се даје неограничена слобода у интерпретацији текста, од којих је свака подједнако важна, (и)релевантна и (не)истинита.⁶

⁴ Beverley Southgate, „Postmodernism“. In: *A companion to the philosophy of history and historiography* (Edited by Aviezer Tucker Chichester), West Sussex 2009, 540–541; Daniel Salberg, Robert Stewart, Karla Wesley and Shannon Weiss, „Postmodernism and Its Critics“, <https://anthropology.ua.edu/theory/postmodernism-and-its-critics/>.

⁵ Ернст Брајзах, *Историографија: стари век, средњи век, ново доба*, Београд 2009, 558.

⁶ Срђан Словић, *Постмодернизам у друштвеним наукама и међународним односима*, Лепосавић 2018, 39–40, 54, 55.

На темељу наведених становишта изграђена је идеја деконструкције. Њен родоначелник био је Жак Дерида (1930–2004).⁷ Овај утицајни француски филозоф реч „деконструкција“ преузео је из дела Мартина Хајдегера *Биће и време*, као превод речи „Destruktion“.⁸ Главна карактеристика концепта деконструкције је да методом компарације анализира бинарне супротности (нпр. мушкост и женскост, озбиљност и неозбиљност, стварање и разарање) и да уместо дескрипције њихове чврсте категоризације прикаже колико су такве супротности у ствари измешане и како је заправо немогуће да се у потпуности раздвоје. Доказивање да категорије и категоризације не постоје у апсолутним и строгим значењима један је од основних циљева метода деконструкције. Кроз критику концепта метафизике и есенцијализма у европској филозофији, Дерида је заступао становиште да се једно дело не може посматрати само као дело једног писца, већ као производ конфликта унутар једне културне средине или мишљења. Према његовом схватању, сваки скуп језичких знакова може да резултира различите врсте значења, која су често у узајамном сукобу и опозитности. Сама та значења су, по њему, непостојана, па је немогуће утврдити и успоставити трајне истине изван језика.⁹ За разумевање концепта деконструкције важно је споменути појам логоцентризма, који је осмислио управо Дерида.¹⁰ Логоцентризам подразумева потврђивање знакова или њихових садржаја споља, посредством ауторитета чије значење или истину преносе. Главна хипотеза логоцентризма темељи се на гледишту да језик има своју референцу у стварности која се налази изван граница самог језика. То, према деконструкцијском погледу, представља метафизику фонетског писма која се протеже од Платона до

⁷ Иако се Дерида у научној, па и широј јавности, углавном доживљавао као својеврсна „икона“ постмодернизма, он се јасно ограђивао од овог културно–филозофског правца: „Ја не схватам себе нити као постструктуралисту, нити као постмодернисту. Ја сам често објашњавао зашто скоро никада нисам употребљавао ове речи, изузев да кажем да оне не одговарају оном што ја покушавам да радим“. Mile Savić, *Politika filozofskog diskursa: praktične implikacije postmoderne filozofije*, Beograd 2004, 46–47. Поред Дерида и Мартина Хајдегера, идеје деконструкције заступали су и Пол де Ман, Хилис Милер, Џефри Хартман, Џонатан Кулер, Барбара Хонсон, Жан–Франсоа Лиотар, Џефри Бенингтон и др. Ана Столић, Ненад Миленовић, „Порицање и одбрана историје: постмодернизам, постструктурализам и историјска наука“, *Историјски часопис*, књ. 52, Београд 2005, 356.

⁸ Fransoa Kise, *French Theory: Fuko, Derida, Delez & Co i preobražaj intelektualnog života u SAD*, Loznica 2015, 139–140.

⁹ С. Словић, *Постмодернизам*, 38–39.

¹⁰ Овај термин први пут је споменут у Деридиној књизи *О граматологији*, објављеној 1967. године. У истој књизи сковао је и термин „фоноцентризам“, који има слично значење као и логоцентризам. Више о томе видети у: Jacques Derrida, *O gramatologiji*, Sarajevo 1976.

Фројда. Критика логоцентризма спада у ред битнијих особина концепта деконструкције. Према том учењу, западна филозофија је од Платона до савремености стално била логоцентрична јер је говору, или логосу, доделила место почетка и извора истине, те је привилеговала фонетски вид језика у односу на графички вид писма. Говор је тако спонтано и потпуно изражавао значење субјекта, који је самоприсутан кроз самотранспарентност, самосвест и рационалистичку самодовољност.¹¹

На постмодернистичко посматрање феномена језика и знакова снажно су утицала промишљања швајцарског семиотичара и филозофа Фердинанда де Сосира с почетка XX века, који језик и писмо није доживљавао као пасивну слику стварности већ као активну, саморегулишућу мрежу сигнификатора (речи) и означеног. Кључна Сосирова мисао у домену наведене проблематике односила се на тезу да језик има два нивоа. Први је језик који говоримо, читамо и пишемо. Сосир је тај језик називао *parole*, што се може превести као говор. Према Сосировој тези, испод тог нивоа постоји и други, *langue* језик, што би значило језик у правом, апстрактнијем смислу. То је онај дубљи ниво општих система и правилности, регулативних начела у језику, а тај систем је затворен, апстрактан и непроменљив. Истовремено, та структура уређује и управља оним језиком који тече међу нама, оним, дакле, што испуњава и обликује и нашу свакудневицу и минулу стварност.¹²

Логоцентризам претпоставља да се језиком говора изражавају већ постојеће идеје, а да је писање само секундарни или чак паразитски суплемент говора. Дерида је тврдио да је Де Сосирово разумевање знакова класичан пример логоцентризма пошто, по њему, значење изражава подударност између звука (ознаке или означитеља) и идеје или слике (означеног). Таква теорија у суштини представља враћање на библијску тезу: „У почетку беше Реч, и Реч беше у Бога, и Бог беше Реч“, која подразумева постојање првобитне или трансцендентне ознаке (означитеља) као порекла свог значења. Логоцентризам се тако може одредити као метафизика фонетског писма на којој почива владавина *логоса*. Према схватању деконструкциониста, логоцентризам, као и њему сродан фоноцентризам, најснажнији су облици етноцентризма, будући да дају предност западном фонетском алфabetу у односу на друге форме писма, па се отуда „западни разум“ схвата као једини и искључиви критеријум знања. Обрачун деконструкциониста са логоцентризмом, дакле, разграђује порекло филозофије које се традиционално смешта у говор, тј. говор повезује са аутором или (раз)умом и, истовремено, логоцентризму

¹¹ Mile Savić, *Izazov marginalnog: dometi kritike logocentrizma u sporu Moderna–Postmoderna*, Beograd 1996, 44–45.

¹² Ерлинг Сандму, *Време и историја: о пореклу савремене историографије и историјским питањима*, Лозница 2019, 217.

супротставља појам писања, који означава бесконачну игру измештања, одгађања и измицања значења, којом се подрива било каква присутност.¹³

Метафизика је за деконструкционисте начин успостављања поретка и субординације у различитим врстама бинарних односа са којима људи имају контакт. Према њиховом схватању, метафизичко мишљење увек фаворизује једну од бинарних страна, а игнорише, дифамира или маргинализује алтернативе. Уколико метафизика омогућује критичко мишљење, онда онда критичко мишљење може да јој буде само саучесник.¹⁴ Сам појам метафизике Дерида је објашњавао као „подухват стратегијског или идеалног повратка пореклу или примарно значи бити једноставан, нетакнут, нормалан, чист, стандардан са својим идентитетом, да бисмо били способни да мислимо у смислу компликације, деривације, погоршања или инцидента и др.“¹⁵ Сматрао је да сви метафизичари од Платона до Русоа поступали на наведени начин разумевајући да добро буде пре злог, позитивно пре негативног, чисто пре нечистог, једноставно пре сложеног, битно пре небитног, есенцијално пре неесенцијалног.¹⁶ Из тога произилази да су важни појмови метафизике као што су „биће“, „постојање“, „стварност“ или „промена“ зависни од супростављености *другом*.

Жак Дерида је своја становишта базирао на средишњем концепту по имену *différance* (Деридин термин), који каже да за све што се тврди постоји „друго“, које се разликује од њега, и искључено је из садашњег тренутка у корист оног потврђеног. Али, иако у том контексту није присутно, „друго“ је ипак ту, јер је „одложено“, те тако и даље „стварно“. Теорија деконструкције подразумева да су „означитељ“ (реч) и „означени“ у стању константног раздвајања и поновног спајања у новим комбинацијама. Језички знакови су, на тај начин, потпуно произвољни, па је њихово значење немогуће коначно учврстити. Деридине анализе текстова захтевале су својеврсно рашчлањивање које је, осим других циљева, требало да утврди присуства и одсуства (онога што је изостављено из датог текста), као и везу с другим текстовима. У том процесу историјски извори немају никакво посебно место – они су текстови као и сви други. И за њих је потребно наћи праву корелацију између текста и објективне стварности као изворишта свих полагања права на ауторитет.¹⁷

¹³ Више о томе видети у: Jacques Derrida, „Struktura, znak i igra u diskursu humanističkih nauka“, у: *Strukturalistička kontroverza: jezici kritike & nauke o čoveku*, Beograd 1988, 289–315.

¹⁴ F. Kise, *French Theory*, 346.

¹⁵ Jacques Derrida, *Limited Inc.* (English translation by Samuel Weber), Evanston 1972, 236.

¹⁶ Исто, 236.

¹⁷ Е. Брајзах, *Историографија*, 558.

Деридино деконструкцијско читање говорило је да нешто што је означено једним бинарним системом има предност у односу на друге. Тако је његова „деконструкција“ постала теоријски начин да се открију вишеструка значења унутар текста. Деконструкцијско читање показује како текст никада не може бити рад којим његов аутор читаоцу шаље тачно одређену и непроменљиву поруку, већ је рад унутар којег симултано егзистира мноштво, међусобно супротстављених значења. Самим тим, постојаног значења нема када се комуникација одвија на релацији писац–читалац. Као што структурализам полази од претпоставке да у посматраним феноменима постоји монолитна и постојана (језичка) структура, тако постструктурализам креће од схватања да таквих структура нема, већ да се оне одликују унутрашњом противречношћу и непостојаношћу. Другачије казано, структуралисти кажу да је језик прозор кроз који ми гледамо на свет. С друге стране, постструктуралисти тврде да језик није прозор, већ начин на који ми гледамо кроз њега и стичемо одређену представу о спољашњем свету.¹⁸

Да бисмо ближе објаснили шта значи деконструкцијско читање неког текста, навешћемо пример који је истакао француски историчар идеја Франсоа Кисе. У питању је крај песме *Written in March*, коју је 1798. године написао енглески поета Вилијам Вордсворт (1770–1850):

„Small clouds are sailing / „Мали облаци плове
Blue sky prevailing / Плаво небо преовлађује
The rain is over and gone!“ / С кишом је готово!“¹⁹

Епицентар деконструкцијског читања ових стихова налази се у једном одсуству. Ова песма о доласку пролећа могла би се тумачити као развијање брисања маркера који означава зиму, кључне речи која није у песми, која јој истовремено служи као потка, као оно што опседа сваки пролећни елемент. Из тога произилази да аутор песме у њој „не би осликавао неку природну реалност, већ би уписао негативну верзију латентног, неизраженог текста, који се бави оним супротним пролећу, његовим другим“.²⁰ Ако би се испоставило да дотично „значајно одсуство“ више није једно годишње доба (или неки његов симбол), већ вољено биће, нека заборављена реч или потиснути појам који је условљавао читав аргумент, деконструкција тада демонстрира да јој ниједан дискурс није стран.²¹

Différance очито није ни филозофски појам нити систематски осмишљен концепт, већ нешто што чини лутајућу игру размака уз означитеље у односу

¹⁸ А. Столић, Н. Миленовић, „Порицање и одбрана историје“, 357.

¹⁹ F. Kise, *French Theory*, 144.

²⁰ Исто, 144.

²¹ Исто, 144.

једних према другима, као и размака мишљења присуства када се чита. Дакле, значење одређених термина мења се у зависности од посебног контекста у коме се користи. То је, у суштини, замисао која рашчлањује и растаче целокупну логику знакова. Деконструкцијско читање чини да знаци постану неухватљиви, јер се односе на неки нови и нови и нови знак (и тако све до бесконачности), те, стога, нема крајње референтне тачке у односу на коју би се логика знакова и текста кретала.²²

Да ли продуктивност значења значи и њихову произвољност, односно да свако може читати и тумачити одређени текст како пожели? Дерида је такву могућност одбацивао. Сматрао је да нису све интерпретације равноправне, не због тога што су једне истинитије од других, већ зато што су једне моћније од других. То је, према његовом мишљењу, зависило од количине знања које објашњавају одређене интерпретације, као и од стабилности контекста.²³ Идеја деконструкције подразумевала је да је контекст сваког текста везан за друге текстове, да сваки текст увлачи у себе и преображава друге текстове; интертекстуалност је универзална, све је текст, ничег нема изван текста.²⁴

Објективна немогућност директног приступа историји и њена „посредованост у садашњост“ у виду писаних историјских извора, довела је до радикалног порицања сазнајне моћи историјске науке. Деконструкционисти су оспоравали историографско „хтење и трагање“ за истином, јер, наводно, у историјској науци не постоје критеријуми истинитости због доминације „неизбрисиве релативности“ у сваком описивању историјских феномена.²⁵ Из става да је прошлост – (мета)наратив, да се она представља као прича и реконструише на основу прича, односно – приповедањем, па да је и историографија само „поетичка делатност“, у постмодернистичкој ревизији историјске науке тврдило се да историјско приповедање има смисла процењивати искључиво са моралног и естетског, али не и са научног становишта.²⁶

Заступници идеје деконструкције сматрали су да је основни задатак историје да говори о прошлости која се базира на другим нарацијама и њиховим претходно постојећим тумачењима. Историјске изворе, сведоке и посреднике прошлости, нису посматрали као остатке минуле стварности, већ као ланце интерпретације лишене централног значења. За њих историјске чињенице саме по себи не садрже никакво посебно значење нити везу са

²² С. Словић, *Постмодернизам*, 42.

²³ „Razgovor sa Deridom“, *Delo: književni mesečni časopis*, god. 38, knj. 38, br. 3/4, Beograd 1992, 146.

²⁴ М. Savić, *Izazov marginalnog*, 119.

²⁵ Коста Николић, „Постмодернизам и друштвене науке. Пример историографије“, *Гласник Етнографског института САНУ*, LXI (2), Београд 2013, 58.

²⁶ *Исто*, 58.

другим чињеницама. Свако значење и међусобна корелација између чињеница је, према мишљењима деконструкциониста, само конструкција коју намеће и замишља (или измишља) онај ко се њима бави. Тиме се критика извора, најважнији део историјског метода, потпуно обесмишљава.²⁷

Крајем XX века идеја деконструкције била је све присутнија, претежно у западној историографији. Под утицајем деконструкцијског теоријског концепта, али и класичног постмодернизма и постструктурализма, јављали су се гласови који су доводили у питање идентитетске основе историјске науке. Тако је, примера ради, холандски филозоф историје Франк Рудолф Анкерсмит 1989. године осмислио нову, постмодернистичку дефиницију задатка изучавања историје: „Историја није реконструкција онога што нам се десило у разним фазама нашег живота, него стално поигравање са сећањем на то. Памћење има приоритет над оним што је упамћено. Треба размишљати о прошлости, а не истраживати је.“²⁸ Из оваквог начина промишљања произилази да историјска наука не би требало да почива на начелу каузалности (установљивању узрока, тока, актера и последица догађаја из прошлости), него на откривању смисла у бескрајној игра разлика и дисконтинуитета историје. То подразумева да ништа у историји нема дефинитивно значење.²⁹

Деконструкционисти су очигледно сматрали да не постоји могућност досезања научне истине. Они суштински нису правили разлику између појмова објективности, субјективности, пристраности, чињенице и значења, стварности и фикције. Тешко је, дакле, нешто знати о нечему што мислимо да постоји данас, а камоли о прошлости које више нема. Из таквог начина размишљања произилази да је истраживачки рад на проучавању историје практично узалудан.³⁰

Можда најадекватнији пример деконструкцијског погледа на историју представља књига *Деконструкција историје*³¹ британског историчара Алана Манслоуа. У свом делу Манслоу је покушао анализирати саму природу историје кроз разматрање четири питања:

- може ли се на емпиризму контитуисати историјска наука са својом посебном епистемологијом?
- какав је карактер историјских извора и која је њихова улога?

²⁷ Mirjana Gross, „Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti“, *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 1, Zagreb 2009, 179–181.

²⁸ F. R. Ankersmit, „Historiography and postmodernism“, *History and Theory*, XX-VIII, No. 2, New Jersey 1989, 153.

²⁹ Todor Kuljić, „Postmoderna i istorija“, *Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, Vol. 45, no. 4, Beograd 2003, 294.

³⁰ M. Gross, „Dekonstrukcija historije“, 179.

³¹ Alun Munslow, *Deconstructing History*, London; New York 1997.

- каква је улога историчара, друштвене теорије коју они користе и формирања концептуалног оквира за разумевање историјских појава и процеса?

- у коликој мери је наративна значајна за историјско објашњење?³²

На прво питање Манслоу је дао јасан одговор – историја се не може заснивати на емпиријском сазнању будући да прошлост и писани искази о прошлости нису идентични. Како није могуће непосредно ступити у прошлост, писана сведочанства о прошлости (историографија) врше двоструку улогу – представљају неку врсту супститута за прошлост које више нема док су, истовремено, и средство посредством кога историчари успостављају своју везу са минулом стварношћу.³³

Што се тиче односа према карактеру и улози историјских извора, став Манслоуа био је практично идентичан гледиштима других постмодерниста и деконструкциониста – они су тек конструкција чије тумачење зависи од вредносних ставова историчара и друштвено-културног миљеа којем припада.³⁴

Друштвена теорија била је битан сегмент разних историографских школа мишљења током XX века (*Школа Анала*, *марксистичка историографија*, *нова социјална историја*). Иако су се међусобно разликовале по разним основама, повезивала их је тежња да изучавају и објасне прошлост људског друштва у његовом тоталитету. Све те правце Манслоу је једним именом називао „историјска конструкција“.³⁵ Насупрот томе, постмодерно сагледавање историје он је, пак, сматрао „историјском деконструкцијом“ која прошлост посматра као „сложени наративни дискурс који прихвата да (историјска) презентација није транспарентан начин комуникације који је у стању да обезбеди одговарајуће разумевање нити да произведе истинито значење“.³⁶

У односу на значај историјске наративе, Манслоу је полазио од статуса историографије као „културног производа који постоји унутар друштва и који је производ историјског процеса“.³⁷ Стога је историјску приповест објашњавао као „дискурс који различите догађаје смешта у један разумљив поредак“.³⁸ То је подразумевало да је свака наративна детерминисана историчаревим претпоставкама о узроцима историјског развоја народа, вере, расе, рода, класе, културе, што пресудно утиче на релативност историјског приповедања

³² Михаел Антоловић, „Постмодернизам и/или историографија?“, *Токови историје*, бр. 3/4, Београд 2008, 187.

³³ *Исто*, 187.

³⁴ *Исто*, 187.

³⁵ *Исто*, 188.

³⁶ *Исто*, 188.

³⁷ *Исто*, 188.

³⁸ *Исто*, 188.

и, коначно, према мишљењу деконструкциониста, чини објективно писање историје немогућим.³⁹

Слично су размишљали и други историчари—деконструкционисти, попут Доминика Ла Капре, Алана Мегила, Дејвида Харлана. Заступници таквог начина сагледавања и проучавања прошлости мислили су да би сваки историјски текст требало посматрати као (једнострану) причу. Они су веровали да се свако историографско дело подједнако односи на сопствени поглед на свет и идеолошке ставове историчара колико и на оно о чему говори. То је значило да ће различити историчари увек приписивати различита значења истим историјским догађајима. Зато Кит Џенкинс, један од најистакнутијих представника постмодернистичке историографије, каже да су ненаучност, необјективност, неутемељеност и нестварност одлике историјског писања.⁴⁰ За Џенкинса и његове истомишљенике историјски извори су „текстови који немају утврђено значење“, „конструкти који не могу да присвоје значење“ и да зато „не представљају средства којима се стварност може оживети.“⁴¹ Из свега наведеног произилази закључак да историја, у ствари – није наука, већ нека врста књижевности или реторике.

Идеја деконструкције не може се до краја назвати ни методом ни теоријом. Ипак, чињеница јесте да је она присутна и у филозофији и у научној методологији и у теорији које не могу представити себе мимо дискурса.⁴² Деконструкција је природно и нераздвојиво везана

³⁹ Исто, 188.

⁴⁰ Keith Jenkins, *Re-thinking history. With a new preface and conversation with the author by Alun Munslow*, London; New York 2004, 6–32.

⁴¹ Džeremi Blek, Donald M. Makrejld, *Izučavanje istorije*, Beograd 2007, 196–200.

⁴² Проблематиком анализе „дискурса“ посебно се бавио један од најзначајнијих и најутицајнијих постмодернистичких мислилаца Мишел Фуко (1926–1984). Појам „дискурс“ је сам по себи вишедимензионалан и комплексан. Фуко га описује као „игру писања, читања и размене“. У њему су инкорпорирани најситнији и најтајновитији елементи стварности као норме које обликују јавни говор и начин мишљења у неком друштву. Дискурси су, према постмодернистичким гледиштима, више од начина размишљања и стварања значења. Они чине суштину тела, несвесног и свесног ума и емоционалног живота субјеката којима желе да управљају. Путем дискурса човек се ствара и обликује; дискурс обједињава моћ и знање, а његова моћ следи из свакодневног и неприметног прихватања „стварности која нам је приказана“. Према Фукоовим становиштима, дискурси представљају начине конституисања знања, заједно са друштвеним деловањем, облицима субјективитета и односа моћи. Из порука његових дела произилази да се дискурс односи на све из чега настаје одређени друштвени утицај. Дискурс је информација, дискурс је разговор, дискурс је идеологија, дискурс је симболика, дискурс је „културолошко конструисана репрезентација реалности“, ис-

за постструктуралистички дискурс. Она је, на неки начин, сегмент тог система ознака и у складу са њим објашњава метод властитог дејствовања. Деконструкција јесте својеврсна мисаона сума сопствених појмова који се огледају кроз дискурс. Отуд, објаснити деконструкцију значи анализирати комплексне, неретко апоричне релације између њених појмова. Деконструкционисти нису препознавали разлоге за дистинкцију између књижевне и историографске употребе језика. Они су својим методима брисали разлике између књижевне литературе и историјских извора. Оно што заступници класичног историјског метода виде као сведоке и посреднике прошлости, деконструкционисти посматрају једино као „текст“ који постоји само у садашњости и који свако може замислити, конструисати и тумачити према свом нахођењу. За деконструкционисте је сваки историјски документ – као било који други књижевни текст – неодређен и противречан. Из тога следи закључак да се историјски извори не односе на прошлост, већ на оно што историчари желе овде и сада учинити са њима.⁴³

Следбеници идеје деконструкције одбацивали су све велике метафизичке теорије, велике историјске синтезе, трансценденталну моралност, све што настоји да обезбеди одређену легитимност. За њих је све кретање или перманентни процес. Не постоје никакве универзалне норме, нема интелектуалних централних тачака, нема сталности; ту су само хетерогеност, неодлучност и промена. Све је текст и не постоји ништа изван текста. Не постоји могућност утврђивања истине. Чињенице се не могу доказати. Објективност је немогућа. Њихова основна порука гласи: заборави дубину, размишљај површински.⁴⁴

Поред других проблематичних аспеката идеје деконструкције, у најзначајније спада и то што она, у ствари, према класичном историјском методу наступа искључиво негирајуће, али не нуди никакву бољу алтернативу. Идеја деконструкције омогућава критичко читање, али не ствара нову врсту неесенцијалистичке и неметафизичке филозофије историје, која би заменила ону коју она разара.⁴⁵ Ако бисмо прихватили становиште постмодерниста да је немогуће дознати истину, да је њена бит неухватљива, онда бисмо следствено томе дошли до закључка да ни њихово схватање није истинито, с чим се, узгред речено, постмодернисти углавном слажу и тврде да управо

тина, морал и смисао обликују се кроз дискурс. Више о Фуковим „анализама дискурса“ видети у: Mišel Fuko, *Poredak diskursa*, Loznica 2007; Mišel Fuko, *Reči i stvari*, Beograd 1971; Мишел Фуко, *Археологија знања*, Београд; Сремски Карловци; Нови Сад 1998.

⁴³ M. Gross, „Dekonstrukcija historije“, 179.

⁴⁴ Ристо Тубић, „Сви смо историја и сви је заједно стварамо“, *У одбрану историје* (Поговор), Београд 2007, 437–440.

⁴⁵ А. Столић, Н. Миленовић, „Порицање и одбрана историје“, 373.

то доказује исправност њихове тврдње да не може бити апсолутне истине.⁴⁶ Посматрајући ствари из те перспективе, историја се не може откривати нити научно проучавати, већ је свако може (де)конструисати према својим потребама. Резултат таквог приступа прошлости је „становиште лишено становишта“, односно својеврсни оксиморон.⁴⁷ Тиме се идентитет историјске науке директно оспорава, јер се историја, тако посматрана, представља као нека врста савремене уметности: као одређена конструкција, без потребе трагања за универзалним, корисним, проверљивим знањем.⁴⁸

Уколико би историјска наука следила деконструкцијска „упутства“ и одбацила трагање за откривањем узрока, веза и последица догађања из прошлости, уколико би се одрекла критичке интерпретације која се емпиријски утемељује и тежи интересу субјективном нормирању, настао би вакуум у којем би простор за ширење добиле разне легенде, митови, полуистине, измишљотине, предрасуде и манипулације. С обзиром на чињеницу да историја спада у корпус друштвено–хуманистичких наука, ценимо да би наведени „сценарио“ довео до несагледивих последица; не само за историјску науку, већ и за људско друштво у целини.⁴⁹

Историја остаје празна ако јој се одузме потреба трагања за истином. Савремени теоретичари историје, суочени са изазовима постмодернизма, све чешће постављају питања која се тичу природе њихове професије: како се сазнаје прошлост, како се изучава и пише историја, шта је историјска узрочност, како се дефинише историјска чињеница, шта данас значи појам објективности, каква је улога личности у историји, постоје ли закони историје, каква је перспектива историјске науке у добу супермодерних технологија... Наведена питања, свакако, спадају у ред егзистенцијалних; оних која превазилазе оквире академског живота. Тако је постмодернизам, са свим својим правцима, вероватно ненадано, путем порицања смисла постојања историје као науке, приморао историчаре да се озбиљније ухвате у коштац са њеним савременим филозофским и теоријско–методолошким проблемима. И не само то; постмодернистички напади пробудили су у историчарима нова интересовања за језик и значења; омогућила су да на прошлост гледају очима пријемчивим за текстуална и естетска питања, за разумевање вишеструкости различитих парадигми; развили су интердисциплинарност и интересовање за теме из домена лингвистике, књижевности, антропологије, етнологије, психологије и сл.⁵⁰ Постмодернистичка претња историјском учењу (била) је веома озбиљна, али

⁴⁶ Исто, 372.

⁴⁷ Dž. Blek, D. M. Makrejld, *Izučavanje istorije*, 294–295.

⁴⁸ Т. Kuljić, „Postmoderna i istorija“, 296.

⁴⁹ Р. Тубић, „Сви смо историја“, 452.

⁵⁰ Исто, 453.

је, парадоксално, на извештан начин позитивно утицала на ширење и развој савремене историографије. Упркос снажним притисцима постмодернизма крајем XX и почетком XXI stoleћа, највећи део светске историографије остао је веран принципима класичног историјског метода. Муза Клио могла је да одахне. Барем на неко време. Будући дани у условима развоја вештачке интелигенције носе јој нова искушења, која ће јамачно бити тежа од оних о којима је било речи у овом рукопису.

Литература:

Ankersmit, Franklin Rudolf, „Historiography and postmodernism“, *History and Theory*, XXVIII, No. 2, New Jersey, 1989, 137–153.

Антоловић, Михаел, „Постмодернизам и/или историографија?“, *Токови историје* 3/4, Београд, 2008, 177–197.

Blek, Džeremi, Makrejld, Donald M., *Izučavanje istorije*, Beograd, 2007. Брајзах, Ернст, *Историографија: стари век, средњи век, ново доба*, Београд, 2009.

Gross, Mirjana, „Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti“, *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 1, Zagreb, 2009, 165–194.

Derrida, Jacques, *Limited Inc.* (English translation by Samuel Weber), Evanston, 1972.

Derrida, Jacques, *O gramatologiji*, Sarajevo, 1976.

Derrida, Jacques, „Struktura, znak i igra u diskursu humanističkih nauka“, u: *Strukturalistička kontroverza: jezici kritike & nauke o čoveku*, Beograd, 1988, 289–315.

Ihab, Hassan, „The Culture of Postmodernism“, *Theory, Culture and Society*, volume 2, issue 3, New York, 1985, 119–131.

Jenkins, Keith, *Re-thinking history. With a new preface and conversation with the author by Alun Munslow*, London; New York, 2004.

Kise, Fransoa, *French Theory: Fuko, Derida, Delez & Co i preobražaj intelektualnog života u SAD*, Loznica, 2015.

Kuljić, Todor, „Postmoderna i istorija“, *Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, Vol. 45, no. 4, Beograd, 2003, 289–302.

Liotard, Jean-François, *Postmoderno stanje: Izveštaj o znanju*, Zagreb, 2005.

Modernism/Postmodernism (ed. Peter Brooker), London, 1992.

Munslow, Alun, *Deconstructing History*, London; New York, 1997.

Николић, Коста, „Постмодернизам и друштвене науке. Пример историографије“, *Гласник Етнографског института САНУ* LXI (2), Београд, 2013, 53–66.

„Razgovor sa Deridom“, *Delo: književni mesečni časopis*, god. 38, knj. 38,

br. 3/4, Beograd, 1992, 146.

Rosenau, Pauline Marie, *Post-Modernism and the Social Sciences: Insights, Inroads, and Intrusions*, Princeton, 1991.

Savić, Mile, *Izazov marginalnog: dometi kritike logocentrizma u sporu Moderna–Postmoderna*, Beograd, 1996.

Savić, Mile, *Politika filozofskog diskursa: praktične implikacije postmoderne filozofije*, Beograd, 2004.

Сандму, Ерлинг, *Време и историја: о пореклу савремене историографије и историјским питањима*, Лозница, 2019.

Словић, Срђан, *Постмодернизам у друштвеним наукама и међународним односима*, Лепосавић, 2018.

Southgate, Beverley, „Postmodernism“. In: *A companion to the philosophy of history and historiography* (Edited by Aviezer Tucker Chichester), West Sussex, 2009, 540–541.

Столић, Ана, Миленовић, Ненад, „Порицање и одбрана историје: постмодернизам, постструктурализам и историјска наука“, *Историјски часопис* 52, Београд, 2005, 347–376.

Тубић, Ристо, „Сви смо историја и сви је заједно стварамо“, Ричард Еванс, *У одбрану историје* (Поговор), Београд, 2007, 423–454.

Fuko, Mišel, *Reči i stvari*, Beograd, 1971.

Фуко, Мишел, *Археологија знања*, Београд, 1998.

Fuko, Mišel, *Poredak diskursa*, Loznica, 2007.

Hicks, Stephen, *Explaining Postmodernism – Scepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, Roscoe, Illinois, 2011.

Džejmson, Frederik, *Postmodernizam: Logika kulture kasnog kapitalizma*, Podgorica, 2016.

Džejmson, Frederik, *Postmodernizam i potrošačko društvo*, Beograd, 2019.

Ценкс, Чарлс, *Шта је постмодернизам?*, Лозница, 2016.

Интернет извори:

Salber, Daniel, Stewart Robert, Wesley Karla and Weiss Shannon, „Postmodernism and Its Critics“, <https://anthropology.ua.edu/theory/postmodernism-and-its-critics/>

*Summary***Jovan J. Aleksić****THE IDEA OF DECONSTRUCTION
AND MODERN HISTORIOGRAPHY**

The idea of deconstruction was born in intellectual environment of postmodernism. Its main feature is related to the analysis of binary oppositions (e.g., masculinity–femininity, war–peace, creation–destruction), proving that they are, in fact, intermingled and that it is virtually impossible to fully separate them. According to the views of deconstructionists, any set of linguistic signs can result in different types of meanings, which are often in mutual conflict and opposition. For deconstructionists, historical sources are merely ordinary texts. They believed that sources do not testify to history, but to the various interpretations of texts remaining from the past. In this way, deconstructionists erased the boundaries between fabricated data and undeniable facts, between fictional literary events and real historical ones. For them, nothing in history had a definitive or permanent meaning. The idea of deconstruction imposed serious theoretical and methodological challenges on modern historiography. The stance that the foundations of knowledge about past reality are not historical sources and established historical facts, but rather contradictory sign, linguistic, and narrative constructions, questioned the very purpose of the scientific study of the past. Deconstructionists deconstructed the concept of objectivity, rejected the ideal of the quest for truth, and instead promoted a system of a kind of creative chaos. However, the majority of global historiography did not accept this. It remained faithful to the principles of the classical historical method.